

11. Hill M. Implementing Public Policy: Governance in Theory and in Practice / M. Hill, P. Hupe. – L. : Sage Publication, 2003. – 230 p.
12. Hofferbert R. The Study of Public Policy / R. Hofferbert. – Indianapolis : Boods Merrill, 1974. – 360 p.
13. Jenkins-Smith H. Democratic politics and policy analysis / H. Jenkins-Smith. – Pacific Grove : Rook / Cole, 1989. – 356 p.
14. Kingdon J. W. Agendas, Alternatives and Public Policies / J. W. Kingdon. – Boston : Little, Brown, 1984. – 302 p.
15. Majone G. Policies as theories / G. Majone // Omega. – 1980. – P. 151–162.
16. March J. G. Organizations / J. G. March, H. A. Simon. – N.Y. : John Wiley, 1958. – 870 p.
17. Mazur A. The Dynamics of Technical Controversy / A. Mazur. – Washington : Communications Press, 1981. – 375 p.
18. Mawhinney H. B. An advocacy coalition approach to change in Canadian education / H. B. Mawhinney // Policy Change and Learning: An Advocacy Coalition Approach / P. A. Sabatier, H. C. Jenkins-Smith (eds.). – Boulder : Westview Press, 1993. – P. 214–252.
19. Munro J. F. California water politics: explaining policy change in a cognitively polarized subsystem / J. F. Munro // Policy Change and Learning: An Advocacy Coalition Approach / P. A. Sabatier, H. C. Jenkins-Smith (eds.). – Boulder : Westview Press, 1993. – P. 135–169.
20. Pressman J. Implementation / J. Pressman, A. Wildavsky. – Berkeley : University of California Press, 1984. – 720 p.
21. Putman R. The Comparative Study of Political Elites / R. Putman. – Englewood Cliffs : Prentice-Hall, 1976. – 756 p.
22. Sabatier P. A. An advocacy coalition framework of policy change and the role of policy-oriented learning therein / P. A. Sabatier // Policy Sciences. – 1988. – Vol. 21. – P. 129–168.
23. Sabatier P. A. Policy change over a decade or more / P. A. Sabatier // Policy Change and Learning: An Advocacy Coalition Approach / P. A. Sabatier, H. C. Jenkins-Smith (eds.). – Boulder : Westview Press, 1993. – P. 1–56.
24. Sabatier P. A. Toward better theories of the policy process / P. A. Sabatier // PS: Political Science and Politics. – 1991. – Vol. 24. – P. 147–156.
25. Sato H. The advocacy coalition framework and the public policy process analysis: The case of smoking control in Japan / H. Sato // Policy Studies Journal. – 1999. – Vol. 27. – P. 28–48.
26. Weiss C. H. Research for policy's sake: the enlightenment function of social research / C. H. Weiss // Policy Analysis. – 1977. – Vol. 3. – P. 531–536.
27. Wildavsky A. Choosing preferences by constructing institutions: a cultural theory of preference formation / A. Wildavsky // American Political Science Review. – 1987. – Vol. 81. – P. 3–22.

Надійшла до редколегії 10.01.11

УДК 321

С. В. Ставченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

## ІНСТРУМЕНТАЛЬНА РОЛЬ ТЕОРІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЦИКЛІВ У ДОСЛІДЖЕНІ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

Окреслено можливості теорії конституційних циклів при аналізі кризи в рамках політичної системи та її циклічного розвитку. Доведено, що теорія конституційних циклів може бути використана як інструментальна в аналізі політичної кризи.

**Ключові слова:** конституційний цикл, парламентський, політика, політична криза.

Очерчені возможности теории конституционных циклов при анализе кризиса в рамках политической системы и ее циклического развития. Показано, что теория конституционных циклов может быть использована как инструментальная в анализе политического кризиса.

**Ключевые слова:** конституционный цикл, парламентский, политика, политический кризис.

The purpose of this article is delineating opportunities of the theory of the constitutional cycles at the analysis of crisis within the framework of political system and its cyclic development. In article it is shown, that the theory of the constitutional cycles can be used as tool in the analysis of political crisis.

**Keywords:** the constitutional cycle, parliamentary, a policy {politics}, political crisis.

Ідея циклічного політичного розвитку проявляється у тезі про циркуляцію форм правління ще в античності у Платона, Аристотеля та Полібія. Теорія циклічності різною мірою розглядалась у творах Н. Маккіавеллі, Дж. Віко, Г. Гегеля, К. Маркса, а також Й. Шпенглера, А. Тойнбі, П. Сорокіна, М. Кондратьєва, В. Парето, Р. Міхельса, Й. Шумпетера, Т. Куна, В. Росту, а також М. Я. Данілевського, Л. М. Гумільова. Так, зокрема К. Маркс у першу чергу приділяв увагу взаємодії економічної та державної систем і в якості циклів вважав повний життєвий цикл суспільно-економічної формації [1]. Й. Шумпетер використав концепт інституційного порядку, звертаючи увагу на функціонування економічних, правових та соціальних порядків, стадії їх функціонування, механізми змін того чи іншого порядку та їх взаємозв'язок [2]. Концепція довгих та коротких хвиль М. Кондратьєва стала широко використовуваною як для економічного, так і для політичного аналізу з метою прогнозування настання певної фази циклу розвитку відповідних систем [3].

Аналіз політики передбачає дослідження феноменів та процесів, що супроводжують та характеризують певні стани розвитку політичних систем. Концепти політичної стабільності та політичного режиму в даному контексті дають уявлення про рівноважні стани політичної системи та відхилення від них. Доповнення системної парадигми в аналізі політики концепцією циклів дає змогу виявити певні закономірності у розвитку політичних систем, станів, які політична система переживає в процесі свого розвитку.

Продуктивність циклічного підходу в політичному аналізі виявляється в тому, що циклічний підхід виходить за рамки лінійного описання соціальної історії, яка рухається від недосконалих станів до прогресу соціальних та політичних структур та систем. Натомість циклічність представляє собою рух від одного рівня рівноваги політичної системи до іншого, або від одного політичного порядку до іншого. Причому наявність циклів у розвитку системи не залежить від напрямку та якості її розвитку, тобто в циклічному підході втрачається цінність «прогресу» та змістовного вдосконалення системи, гіпотетичного досягнення нею певного «ідеального» стану, а натомість виникає цінність «динамічного розвитку» системи, який не передбачає наявність будь-якого суспільного ідеалу, а лише відбиває оптимальне співвідношення параметрів у даний період часу.

У рамках циклічного підходу криза досліджується як фаза і невід'ємна складова циклічної динаміки суспільних систем, що визначається параметрами циклів, де саме виникають ці кризові фази. Найбільш глибокі та інтенсивні кризи спостерігаються при зміні цивілізаційних циклів, можуть продовжуватись десятиріччями та супроводжуватись радикальними змінами в структурі економіки та суспільства.

Проблема політичних циклів є малодослідженою в політичній науці, спроби її концептуального описання можна знайти у кожного з вищезгаданих дослідників. Кризи в динаміці соціальних та політичних систем мають складну структуру. Економічна криза призводить до соціальної напруженості та політичної кризи, яка іноді завершується зміною влади. Взаємовплив кризових процесів в економіці з політичними кризовими процесами можна в даному

спадку пояснити взаємодією та взаємозалежністю економічного та політичного порядку, зміст яких міг би стати предметом окремого дослідження. Оскільки політичні відносини в сучасних демократичних країнах так чи інакше тісно пов'язані з економічними, політичний порядок спирається на певні інституційні впровадження даного економічного порядку, а глибинні перетворення в економіці іноді стають вирішальними для інституційної архітектури політичного порядку. Індикаторами наростання політичної кризи можуть бути зміни у формах та порядку відносин з власністю, рівень життя населення країни, конкурентоспроможність, рівень економічних ризиків та інше.

Дослідження політичного циклу або циклічного розвитку політичних систем звичайно перетинається з теорією економічних циклів, але окрім економічних факторів політична система зазнає впливів інших систем життєдіяльності людини. Політико-правовий підхід до аналізу циклічності в розвитку політичних систем дає змогу визначити параметри, фази та характеристики фаз політичного циклу, імпліковані в правових артефактах.

Представник теорії конституційних циклів О. Медушевський [4] у своїх роботах наблизився до розуміння смислу політичного циклу, або циклу розвитку політичної системи. Циклічна зміна конституційних форм, на думку автора, представляє собою концентроване відображення соціальних та політичних змін, відображає розстановку політичних сил, певні «правила гри» у відносинах між політичними силами. В контексті конституційних циклів *політична криза виступає як фаза певного циклу політичного розвитку*, що означає собою перехідний стан системи від однієї конфігурації відносно стабільного політичного порядку, який фіксується правовими інструментами.

Політична система в період кризи стає нестійкою, знижується її ефективність, мають місце хаотичні зміни. Одночасно, застарілі елементи, зв'язки, відносини системи руйнуються або трансформуються, пристосовуючись до нових вимог. Кризи відкривають перспективи для нових елементів системи, які вже існують, але не функціонують у силу опору старих елементів. У випадку вдалого вирішення кризи сам критичний період, який провокує оновлення і стабілізацію системи та підвищення її ефективності, одночасно сприяє передачі генотипу суспільства, і саме найбільш стійких його характеристик, наступним поколінням.

Криза є тимчасовим та нестійким періодом розвитку системи, а її завершення означає стабілізацію або руйнування системи. Стосовно політичного циклу криза посідає найменшу частину періоду циклу та має чотири стадії розвитку [5, с. 230–241]: 1) *латентна* (накопичення передумов та елементів кризи; накопичення політичних протиріч, послаблення легітимності політичних інститутів); 2) *обвал* (експлікація протиріч системи; дисфункція політичних інститутів, накопичення прикладів девіантної стосовно норм системи поведінки, загострення політичних конфліктів); 3) *депресія* (констатація втрати легітимності старими політичними елітами, нормами, іншими параметрами політичної системи, руйнування старого політичного порядку або його елементів, які є застарілими та не відповідають новій реальності); 4) *вихід* (оживлення функціонування системи в оновленій структурі або розпад системи, тобто впровадження політичних реформ або заміна встановлення нового політичного порядку).

Якщо в економічній теорії після кризи настає фаза відновлення та підйому, то в політичній системі можна говорити про перехід не просто від одного стабільного стану системи до іншого. Що стосується політичних систем, принциповим стає питання якості того рівноважного стану, від якого та до якого система здійснила перехід, тобто демократія, авторитаризм, тоталітаризм або ж тип демократії. Тобто сам цикл можна розглядати як перехід від одного стану рівноваги (легітимного політичного режиму) до іншого через періоди нестабільності (відсутність або вади легітимності політичного режиму).

Для дослідження циклічного розвитку політичних систем теорія конституційних циклів виявляється продуктивною за декількох умов. По-перше, сучасні демократичні системи сутнісно пов'язані з правовими системами, які фіксують та обмежують політичні інститути, що дозволяє переводити політичну взаємодію в правове поле. По-друге, кожна демократія так чи інакше означає політичний консенсус політичних суб'єктів відносно політичних норм та процедур, що фіксується у основному законі країни. По-третє, протиріччя між легітимністю та легальністю певного політичного режиму також відбивається на ході конституційного процесу.

О. Медушевський виділяє такі стадії конституційних циклів: 1) *первинна стабільність системи* (адекватність системи внутрішнім та зовнішнім вимогам середовища); 2) *ерозія конституційного консенсусу* (старі параметри системи припиняють підтримувати існуючу систему); 3) актуалізація кризи (фаза руйнування порядку та поширення нестабільності, що можна охарактеризувати як «безлад», «кулачне право»); 4) пошук попереднього консенсусу; 5) прийняття нової конституції; 6) узгодження конституції зі змінною реальністю [5, с. 453–455].

За кожною з цих фаз конституційного циклу обов'язково стоїть конкретна політична ситуація, яка характеризується рівнем легітимності та закріпленням у правовій системі політичних інститутів, таких як порядок обрання державної влади, повноваження державних інститутів, політичні права та свободи громадян. Конституційна стабільність системи відповідає параметрам рівноваги, де інституційні, нормативні та правові компоненти є узгодженими. В такій системі конституція сприймається як справедлива (легітимна), законна та ефективна. Характеристика ефективності означає вчасне та ефективне вирішення конфліктів у правовому полі.

Конституційна ерозія актуалізується як *дисфункція* основних політичних інститутів. Дисфункція – це «ситуація, коли стандартна раціональна поведінка при змінених соціальних умовах призводить до нераціональних та деструктивних наслідків» [5, с. 458].

Таким чином, в інститутах назрівають протиріччя, що зумовлені протиріччям між народним суверенітетом та принципом правової держави, тобто між легітимністю та законністю. Загальним наслідком означених протиріч є розрив норм та інститутів, а також неможливість вирішення конфліктів правовим шляхом у даній системі. Іншими словами, в цей момент може актуалізуватися революційна ситуація. Основне законодавство припиняє бути легітимним, виникає дисфункція норм та інститутів. Наслідком таких процесів стає соціальна апатія та прагнення зруйнувати політичну систему.

З точки зору теорії циклів, індикаторами політичної кризи можуть бути хронічна конституційна анемія, ознакою, якої за О. Медушевським є [5, с. 194]:

1) стагнація у проведенні важливих конституційних ініціатив, це може бути затягування конституційної регламентації найважливіших інститутів, їх введення в дію;

2) конфліктність у прийнятті і протиріччя найважливіших законів (наприклад, щодо бюджету, розподілу власності та інше);

3) неефективність коаліційних урядів, що спираються на фрагментовану парламентську більшість, які складаються з нетривалих союзів різноманітних партійних фракцій.

Теорія конституційних циклів пояснює процес переходу від одного порядку до іншого через взаємодію двох типів влади – конституюючої та конституційної. «Однією з найважливіших ознак і параметрів прояву ситуації перехідного періоду стає розрив між конституюючою та конституційною владою» [5, с. 459]. *Конституююча влада* в даному контексті розглядається як альтернативна влада, яка в певний момент отримує можливість створювати основні норми, основний закон, що призначений конституювати політичні інститути, норми, процедури демократії. В конституційних формулюваннях дані

інститути та норми фіксують принципи народного суверенітету і можуть містити різноманітні порядки формування та повноваження. Під конституційною владою розуміють зафіксовані в основному законі політичні інститути, їх компетенцію та порядок функціонування. Завершення ж перехідного періоду означає перехід від конституюючої до конституційної влади. Кульмінацією конституційної кризи як протистояння цих двох влад є конституційна революція або конституційна реформа.

У результаті кризи відбувається перехід влади від однієї групи до іншої. Перебіг кризових процесів різниться в кожній політичній системі, оскільки їх стадії неоднакові та мають різну протяжність. Розвиток структурної кризи політичної системи виражається у змінах конституційних основ суспільства незалежно від того, фіксуються ці зміни формально-юридично або ні.

Дослідження кризи, як переходу від одного стану стабільності політичної системи до іншого, не враховує напрямки політичних змін. У реальному вимірі політики криза має наслідком зміну основних соціальних, інституційних та політичних принципів даного порядку. Так, в ході демократичних перетворень у країнах Західної Європи після Другої світової війни (Німеччина, Італія і особливо країни Південної Європи 1970-х рр.) домінувала концепція соціальної держави проти політичного порядку, сформованого в XIX ст. на засадах лібералізму. В країнах Східної Європи в кінці XX ст., навпаки, домінуючими стали ліберальні принципи інституціоналізації політичного порядку, що не передбачав широких соціальних прав, закріплених в основному законі.

Процес пошуку та досягнення консенсусу характеризується процесом легітимації нового політичного порядку, що може відбуватись як стихійно, так і сформовано з елементами стихійних взаємодій. Легітимація досягається шляхом встановлення консенсусу між політичними силами. Всю сукупність варіантів перехідного періоду можна в загальному вигляді поділити на процес розриву та процес договору як способів здійснення та фіксації політичних та соціальних змін, що знаменують перехід від одного політичного порядку до іншого. Відповідно, практичне втілення політичних змін можливе в двох основних формах – спонтанній (з порушенням закону попереднього порядку) та цілеспрямованій (правовим шляхом, не порушуючи існуючих правил та норм).

У теорії конституційних циклів меншою мірою досліджено інструментальну роль політичних ідеологій, утопій парадигм, конструктивних масової політичної свідомості у зародженні та розгортанні політичної кризи в силу прив'язки до правових параметрів політичної системи. Адже осмислення економічних процесів, правових колізій, політичних конфліктів та конституційних криз відбувається у сфері політичного дискурсу та кристалізується у формі ідеологій, утопій, що виражають інтереси певних верств.

Уваги заслуговує навіть сам спосіб вживання терміна «криза» в політичному дискурсі, способи констатації та інтерпретації кризової ситуації в масовій свідомості. На момент 1970-х рр., з яких можна починати відлік розвитку демократичних політичних систем у сучасному розумінні, вже сформовано певну міфологічну конструкцію політичної революції, її ритуальні та символічні атрибути, метафоричні та номілізаційні моделі, поява та поширення яких у суспільстві сигналізує про наявність політичної кризи. Таким чином, перебіг циклічного розвитку політичної системи може не співпадати з масовими уявленнями про політичну реальність, а останні можуть бути предметом управління та, впливаючи на політичну поведінку людей, можуть бути як індикаторами, так і факторами політичної кризи.

Таким чином, можна сказати про конструктивний та евристичний потенціал теорії конституційних циклів у дослідженні політичної кризи. Поряд з іншими концепціями, що використовують поняття циклів, теорія конституційних циклів дає змогу визначити правові межі та параметри політичних змін у процесі циклічного розвитку політичної системи. Так політична криза в рамках теорії циклів є фазою циклу розвитку політичної системи, а її індикаторами можуть бути правові в цілому та конституційні параметри. Це означає, що,

наприклад, терміни «конституційний консенсус», «конститууюча» та «конституційна» влада можуть бути використані для операціоналізації певних параметрів політичної кризи.

Абсолютизувати роль циклічної теорії у дослідженні політичної кризи також не можна, оскільки вона зосереджена на правових параметрах політичної діяльності, тоді як у сучасних демократіях доводиться приділяти увагу комунікативній сфері політичної діяльності. Дослідники сучасних демократій прямо вказують на тенденцію до переведення політики у сферу дискурсу [6], де можлива підміна поняття політичної кризи та реальної кризової ситуації.

Отже, теорія конституційних циклів може бути продуктивно використана як інструментальна в дослідженні політичної кризи, дозволяючи дослідити правові закономірності прояву кризової ситуації в політичній системі та виявлення її індикаторів.

#### Бібліографічні посилання

1. Блауг М. 100 великих економістів до Кейнса / М. Блауг. – М.: Економічна школа. – 2005. – С. 704.
2. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер; Предисл. В. С. Автономова. – М.: ЕКСМО, 2007. – 864 с.
3. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения — избранные труды. – М.: Экономика, 2002.
4. Яковец Ю. В. Циклы. Кризисы. Прогнозы. – М., 1999. – 280 с.
5. Медушевский А. Н. Теория конституционных циклов [Текст] / А. Н. Медушевский; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – 574 с.
6. Бурдьё П. Социология политики; Пер. с фр.; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1993.

Надійшла до редколегії 14.01.11

УДК 321

**В. М. Торяник**

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

### ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТА ОСВІТНІЙ КОНСУМЕРСЬКИЙ ПРОСТІР: ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ

Розглянуто політико-правові механізми формування інформаційного та освітнього конsumerського простору, визначено основні напрями діяльності держави та громадських організацій щодо поширення споживчих знань серед населення.

**Ключові слова:** право на освіту у сфері захисту прав споживачів, просвіта споживачів, інформаційний та освітній конsumerський простір, освітні програми.

Рассмотрены политико-правовые механизмы формирования информационного и образовательного конsumerского пространства, определены основные направления деятельности государства и общественных организаций по распространению потребительских знаний среди населения.

**Ключевые слова:** право на образование в сфере защиты прав потребителей, просвещение потребителей, информационное и образовательное конsumerское пространство, образовательные программы.

---

© Торяник В. М., 2011